

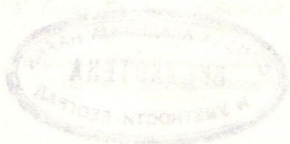
И 4442
1970, 1-2

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ОСНИВАЧ
ПАВЛЕ ПОПОВИЋ

УРЕДНИЦИ
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ, МИРОСЛАВ ПАНТИЋ,
ВЛАДАН НЕДИЋ

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ШЕСТА

СВЕСКА 1—2

1970

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

АКЦЕНАТ РЕЧИ ИЗВЕДЕНИХ НАСТАВЦИМА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

1. Станислав Стаховски (Stanisław Stachowski) објавио је о наставцима странаго порекла у српскохрватском језику драгоцену студију под насловом *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbochorwackim* (Kraków, 1961) 1—166. Ова је студија посвећена питањима деривације, а не акцента; само за именице изведене османско-турским наставком *-ана* Стаховски каже да у српскохрватском језику имају кратки узлазни акценат на претпоследњем слогу што одговара османско-турском акценту на последњем слогу: сх. *šabakàna* — осм.-тур. *tabakanè* (нав. дело, стр. 17). Стаховски је, сем тога, анализирао и материјал из ранијих векова, а не само из савременог српскохрватског језика. Ја ћу у овоме своме раду употребити само онај део материјала Стаховског који се односи на савремени језик. Даље, рад Стаховског предат је у штампу 24. XI 1959. год. (нав. дело, стр. 164), што значи да је написан пре изласка из штампе *Правописа српскохрватскога књижевног језика* који су 1960. издале Матица српска и Матица хрватска. У Правописном речнику, међутим, прилична је пажња посвећена акценту речи изведених наставцима странаго порекла па се савремена норма у неким детаљима разликује од раније. Зато сам материјал Стаховскога упоредио с акцентом у **К л а и ћ е в о м** *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica* (Загреб, 1962). Сем тога, разуме се, детаљно сам консултовао ове речнике: В у к о в *Српски рјечник; Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије знаности и умјетности; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности; *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске; *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Абдулаха Шкаљића (1965). Најзад, консултовао сам и ова дела: 1) Т. М а р е т и ћ, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, II издање (Загреб, 1931); 2) А. Б е л и ћ, *Савремени српскохрватски књижевни језик*, II део: *наука о грађењу речи* (Београд, 1949); 3) М. С т е в а н о в и ћ, *Савремени српскохрватски језик (граматички сисџеми и књижевнојезичка норма)*, I (Београд, 1964). Литературу овде наводим и зато да рад даље не бих оптерећивао сувишним цитатима.

Држаћу се класификације коју је дао Стаховски.

I. НАСТАВЦИ ОСМАНСКО-ТУРСКОГ ПОРЕКЛА

1) Наставак *-ана*

2. Све именице изведене овим наставком, било да су директно преузете из османско-турског или су настале како друкчије, имају уједначен акценат: кратки узлазни на претпоследњем слогу.

Примери:

а) *баруџана, дабулхана, диванхана, ђумрукана, кавана, кафана, кречана, механа, шабакана, шарајана, ђумурана, хайсана, челичана, џебана, шећерана;*

б) *дворана, елекџрана, куглана, ледана, оружана, џилана, свилана, соколана, солана, сџаклана, џексџилана, циглана, црејана, џиљбокана.*

3. Разлог уједначености акцента треба тражити у томе што се и значење ових именица може свести на једно опште: „неко мјесто“, како лапидарно каже Маретић (*Gram.*, стр. 262).

2) Наставак *-чија/-џија*

4. Акцент није потпуно уједначен, али се исте појаве срећу и код речи које су директно узете из османско-турског као и код оних које су настале како друкчије.

5. Највише је примера с кратким узлазним акцентом на слогу трећем од краја:

а) *ајлџџија, ајлџкчија, арабаџија, аџиџија, аџиџија, бадаваџија, балџџија, барџија, баџаџија, баџаџкчија, баџиџованџија, бекчија, бифџија, босџанџија, бунарџија, бурџџија, давџија, дуванџија, дуџанџија, духанџија, ђемџија, ђумруџија, екмеџија, елчија, занџија, заџџија, јабанџија, јазџија, јасакчија, јолџија, јорџанџија, кавџија, казанџија, кайџија, кайџкчија, калаџија, калдрџија, канџарџија, кайџија, кафџија, качаџија, кирџија, кованџија, конџија, куџунџија, лаџумџија, меџданџија, мирџџија, муџабџија, муџавџија, ниџанџија, џаџџија, џасванџија, џасманџија, џиџиџија, раџиџија, саџија, салџџија, самџрџија, саџунџија, симџија, сомџунџија, сурџија, џаџиџија, џамбурџија, џобџија, џуџунџија, џуџџија, џевабџија, џумурџија, џурчија, фурџунџија, хамџија, хайсанџија, хайџарџија, чарџџија, чибуџија, чибуџкчија, џифчија, џамџија, џелџџија, џумбуџџија, шећерџија;*

б) *бунџија, ваџарџија, враџарџија, говџрџија, џиџерџџија, комџрџија, лџџија, џаџџрџија, џиџџија, џодвалџија, џрџџџија, раџунџија, џаџџџија.*

6. Само неколико именица на трећем слогу од краја могу имати, поред кратког узлазног, и дуги узлазни; још је мање оних које имају само дуги узлазни:

а) *а) џанџија = џанџија, ханџија = ханџија;*

б) *џарџија;*

б) *хвалџија.*

У Шапцу је само: *инаџија, ханџија; ћарџија; — хвалџија.*

7. Известан број четворосложних именица, како оних које су директно преузете из османско-турског тако и оних које су настале како друкчије, има кратки силазни акценат на почетном слогу:

а) *џаџија, бињаџија, бињеџија, бџаџија, бџаџија, кавгаџија, ђдаџија, сџаџија, сџаџија, чџркаџија, чџрбаџија, шџрбеџија;*

б) *бџиџија, лџрмаџија, мџкаџија, сџлеџија, шџрџиџија.*

8. Само неколико ових именица колеба се у акценту. Тако Стаховски наводи за Бањалуку *кундурџија*, а за Мостар *кундурџија* (нав. дело, стр. 35); код Клаића је *кундурџија*. Код Стаховског је *ћебеџија* (нав. дело, стр. 30) а код Клаића *ћебеџија*. Клаић даје двојак акценат именице: *хџлваџија = халваџија.*

3) Наставак -џија

9. Именице изведене овим наставком у већини случајева имају кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја, било да су непосредно преузете из османско-турског било да су настале како друкчије:

а) *аџиџија, баџиџија, деџија, деликанџија, димџрџија, јџрџија, ка-
дифџија, калаџија, касабџија, Куриџмџија, Османџија, оџакџија, џа-
мџклија, рахмедџија, самџрџија, севџиџија, севџаџија, седеџлија, сер-
хџиџија, срмаџија, шџвџија, шџаџија, ћемџрџија, хџклија, чарџиџија,
џумбуџија;*

б) *Бџчиџија, Босанџија, брџаџија, Будџиџија, варџиџија, Видџиџија,
Зворникџија, новџија, Новоџазџрџија, Парџиџија, џашџија, џрекомџр-
џија, реџимџија, саниџиџија, Сџамџија, узвџија, универџиџија.*

10. Знатно је мање именица са дугим узлазним акцентом на слогу трећем од краја. Ни овде порекло не игра пресудну улогу:

а) *зџрџија;*

б) *дугџија, злаџија, Мосџарџија, Ниџија, оџакџија, Са-
раџија, шувџија.*

У Шапцу је: *дугџија, Ниџија, оџакџија, Сараџија.*

4) Наставак -лук

11. Ни код именица изведених овим наставком акценат није потпуно уједначен. Порекло не игра пресудну улогу.

12. У највећем броју случајева имају кратки узлазни акценат на претпоследњем слогу:

а) *аџлук, адџлук, аџлук, аџиџлук, аџиџлук, баџлук, баџиџлук,
баџрамлук, бакџлук, баксџлук, баџлук, баџлук, бџлук, бџлук, бен-
џлук, беџарлук, беџлук, бџузџлук, богџлук, бџлук, ганиџлук, девџи-
лук, делиџлук, домаџлук, дџлук, дуџманџлук, џџлук, џџлук, џџлук,
едеџсџлук, еџлук, ешеџлук, зенџиџлук, јавџиџлук, јџлук, јџамџлук,*

јоџунлук, јуџлук, каџилук, калабаџлук, каршиџлук, касџилук, каџрлук, коваџлук, колаџлук, комиџилук, куџунџилук, кџилук, мамџрлук, маниџлук, мариџеџилук, мезџрлук, минџерлук, мурџарлук, муриџаџилук, муџриџлук, муџиџулук, ориџаџлук, џачаџлук, џашаџлук, џиџманлук, рахаџилук, сараџлук, селамлук, сиџаџлук, соџиџариџлук, сиџахџилук, џерџилук, џџдзлуџи, џурџилук, уџурсџулук, хаџилук, хаџаџлук, хаџиџлук, чиџлук, џенлук, џерџилук;

б) баџичлук, барџарлук, безобџазлук, гаџлук, газџаџлук, џавџлук, кукаџичлук, лаџиџилук, лоџовлук, маџсиџдрлук, несџеџилук, несџиџаџилук, ниџиџковлук, обешеџаџлук, џасџаџлук, џогаџилук, џросџиџаџлук, џивџрџиџлук, џиџарлук, џиџиџаџилук.

13. Неколико се именица колеба. Клаић, идући за Речником САНУ, даје: *џаџилук* = *аџаџилук*. Код Клаића је *џеџелук*, а код Вука *џеџелук*. Код Клаића је *меџелук*, а у Шапцу *меџелук*. Вук има: *џиџбалук*.

Такође код Клаића је: *џинаџлук*, *џеџиџанлук*, а код Стаховског: *џинаџлук*, *џеџиџанлук* (нав. дело, стр. 65, 64). Код Шкаљића је: *џинаџлук*, *џеџиџанлук*. Код Вука је: *џриџиџанлук*.

II. НАСТАВЦИ ГРЧКОГ ПОРЕКЛА

1) Наставак *-саџи*/*-исаџи*

14. За глаголе изведене наставком *-(и)саџи* може се рећи да готово сви имају кратки узлазни акценат на слогу непосредно испред овог наставка. Тачније речено: изузетак су једино глаголи *миџисаџи* и *џеџеџисаџи*.

Примери:

а) *анаџиџеџисаџи*, *џавџлисаџи*, *малаџисаџи*, *меџиџанисаџи*; али: *џеџеџисаџи*;

б) *белаџисаџи*, *беџарисаџи*, *будџалисаџи*, *вирмаџисаџи*, *враџоџисаџи*, *грџиџисаџи*, *деџерисаџи*, *џиџгосаџи*, *идеџалисаџи*, *каџиџарисаџи*, *караџиџеџерисаџи*, *крџунисаџи*, *лакџдрисаџи*, *маџмџунисаџи*, *маџсиџдрисаџи*, *мобиџисаџи*, *модџулисаџи*, *нумџерисаџи*, *оџеџерисаџи*, *ориџеџниџисаџи*, *џарџфимисаџи*, *џенџиднисаџи*, *џлаџмсаџи*, *џолџемисаџи*, *џроџфанисаџи*, *џудџерисаџи*, *реџуџлисаџи*, *резџерџисаџи*, *реконџиџрџуисаџи*, *ресџиџаџурисаџи*, *реџферисаџи*, *реџфџормисаџи*, *симиџаџиџисаџи*, *солиџдарисаџи*, *сугџерисаџи*, *џелеџграџфисаџи*, *џиџесџиџеџерисаџи*, *џиџиџанисаџи*, *џиџлиџвисаџи*, *џоџиџоџграџфисаџи*, *џунџкџиџиднисаџи*, *џиџи*, *џваџлисаџи*, *џонџдрисаџи*, *џимџрисаџи*;

в) *анлаџисаџи*, *баџилдисаџи*, *бегџенисаџи*, *беслџенисаџи*, *биџиџеџерисаџи*, *биџиџисаџи*, *еглџенисаџи*, *каџбарисаџи*, *калаџисаџи*, *каџурисаџи*, *киџдисаџи*, *кџурисаџи*, *курџиџаџисаџи* се, *оваџрисаџи*, *оџраџисаџи*, *оџџуџисаџи*, *сџевдисаџи*, *џџдџурисаџи*.

2) Наставак *-иџа*

15. Акцентат ових именица зависи од тога каквог је порекла овај наставак, одн. каквог су порекла саме именице.

а) Именице преузете из грчког језика имају доследно кратки узлазни акценат на трећем слогу од краја:

агријџија, айойлџесија, архиејискодџија, бласфџемија, букџија, дизен-иџерија, дџевија, џакџнија, ејџарџија, игумџанија, идолџирија, јекџенија, кџиџавџесија, лиџија, лиџурџија, маџија (али у Шапцу: *маџија*), *меџиџија, мирџџија, миџиџројдџија, џрџија, џџиџриџарија, џџиџадџија, џрџџнија, џрџиџија, скџџија, сџиџија, џиџезџарија, џџџија, хџџија.*

б) У вези с именицама преузетим из романских језика јављају се три основне могућности:

α) Знатан број именица има кратки узлазни акценат на трећем слогу од краја:

бџиџија, дифџенџија, инџиџанија, кџелџанија, кџеџиџанија, ком-иџанија, меџиџирија, монџрџија, сакџиџиџија, сенџиџенија, хџсџиџија, шџиџија.

β) Известан број тросложних именица има дуги силазни акценат на слогу трећем од краја. Именице које имају више од три слога у овом случају су са кратким узлазним акцентом на слогу четвртом од краја и дужином на слогу трећем од краја:

*грџиџија, муџија, фџурија, —
миџџерија, фџџиџија, фџџиџџија.*

γ) Некоје именице имају дуги узлазни акценат на слогу трећем од краја:

дџеџџерија.

То су основне могућности. Треба, међутим, указати на још неке појаве:

α) Показујући акценат *грџиџија*, Клаић наводи да је у дубровачком: *грџиџија*.

β) Клаић, такође, даје двоструки акценат за реч: *џџџиџија = џџџџија.*

в) За речи које нису преузете ни из грчког ни из романских језика може се рећи да углавном имају кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја:

ахџџџија, беџџџија, бџџџија, богџџџија, гџџџџија, дџџџџија, џџџџџија, маџџџџија, момџџџија, новоџџџија, ноџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија, џџџџџија.

Код Вука је *хаџџџија*. У *Речнику* Српске академије наука и уметности дато је *амаџџија* и *амаџџија*. *Речник* МС—МХ оправдано прихватила ово решење из *Речника* САНУ.

III. ОСТАЛИ НАСТАВЦИ

1) Наставак *-арија*

16. И именице које су преузете из влашко-венџијанског, а и оне које нису, имају кратки узлазни акценат на слогу трећем од краја:

а) бекàрија, кафетáрија, канцелàрија, ошйáрија, шйáмйáрија (али у Шапцу и: шйáмйáрија).

б) блезгàрија, брблàрија, гадàрија, глуйàрија, дешињàрија, дрвенàрија, жељезнàрија, злочесйáрија, игràрија, којешйáрије, лагàрије, мангуйàрија, млађàрија, нишийáрија, йрашчàрија, свињàрија, сйињàрија, йричàрија.

2) Наставак -ов

17. На известан начин акценат зависи од порекла ових именица.

а) Именице које су преузете из мађарског језика имају двојак акценат:

α) Једне имају дуги узлазни акценат на претпоследњем слогу и дужину на последњем у номинативу једнине (у косим падежима губи се дужина на слогу -ов-):

áкòв, -ова, -áлòв, áишòв, бйрòв, вáгòв, кòрòв, лáййòв, лòгòв, лóййòв.

β) Друге имају у номинативу једнине кратки узлазни акценат на претпоследњем слогу и дужину на последњем; у косим падежима имају кратки узлазни акценат на слогу -ов-:

áлдòв, -òва, кòришòв, рагáсйòв, хйнийòв, шáјййòв, шарáмйòв.

Једино Вук за Црну Гору наводи: љòв, -ова.

б) Именице које нису преузете из мађарског језика доследно имају у номинативу једнине кратки узлазни акценат на претпоследњем слогу а дужину на последњем; у косим падежима код Вука и Даничића имају кратки узлазни акценат на слогу -ов-. Речник Српске академије наука и уметности као мање распрострањен даје и овај акценат косих падежа: белòва и сл., што доиста и одговара приликама у народним говорима.

белòв, -òва, (-òва), вйшйлòв, гàрòв, гòлòв, грйвòв, дрнòв, зврнòв, згранòв, кòсмòв, крвнòв, кудрòв, кусòв, куцòв, лажòв, лисòв, лудòв, мазгòв, Мòскòв, мркòв, нишкòв, йрáзнòв, йрдòв, редòв, рòгòв, слуйòв, шарòв, шййрáњгòв.

3) Наставак -исй(а)

18. Било да су преузете из неког страног језика, било да су настале на српскохрватском тлу, све ове именице имају кратки узлазни акценат на слогу испред наставка -исй(а):

а) анàрхисй(а), àрйисй(а), айèисй(а), бандàжисй(а), белèйрисй(а), бишкèлисй(а), будисй(а), виолйнисй(а), дијурнисй(а), евангèлисй(а), едисй(а), еквилибрисй(а), ексийèрнисй(а), јурисй(а), национàлисй(а), оргàнисй(а), йијàнисй(а), йсáлмисй(а), йурисй(а), сòлисй(а), формàлисй(а), хòрнисй(а);

б) авàлисй(а), аванййурисй(а), анимàлисй(а), бàндисй(а), ба-рийòнисй(а), гàрдисй(а), гимнàзисй(а), збòрисй(а), лáйййнисй(а), йèхисй(а), йијàрисй(а), йрокйурисй(а), сйдрйисй(а), йенòрисй(а), фàгòйисй(а), хòрисй(а), ценййрàлисй(а), шàхисй(а).

4) Наставак *-ирайи*

19. Било да су непосредно преузети из немачког језика, било да су настали на српскохрватском тлу, сви ови глаголи имају у инфинитиву дуги узлазни акценат на слогу трећем од краја, а у презенту кратки узлазни акценат на слогу непосредно пред *-ир-* и дужину на *-ир-*. У питању је, дакле, најпродуктивнија акценатска алтернација у савременом српскохрватском књижевном језику:

(') + (-) : (˘) + (˘) + (x).

Примери:

а) *авизирайи, амнесирайи, ајсорбирайи, бејонирайи, бламирайи, бомбардираји, вајираји, визијираји, грашумираји, грундираји, дајираји, касернираји, конферираји, лицијираји, меблираји, нојираји, окујираји, јорирејираји, јрејарираји, јројесјираји, ревојираји, реформираји, скијираји, шолерираји, узурјираји, формираји, цеменјираји;*

б) *банкротјираји, гимнастјираји, кибијираји, корјешјираји, ко-сјимјираји, лиферираји, лудјираји се, луфјираји, митраљираји, јла-сјираји, јледјираји, јозјираји, резимјираји, резонираји, рејорјираји, форсјираји, хохшијалеријираји, шайрографијираји, шармјираји, шахјираји, шобјираји, штемјираји.*

IV. ЗАКЉУЧАК

20. Могу се извести ови закључци:

1) Од речи изведених наставцима страног порекла у савременом српскохрватском језику глаголи имају уједначенији акценат него именице. То одговара општим приликама у савременој српскохрватској акцентуацији.

2) Именички је акценат разноврснији.

а) Уједначен акценат имају:

α) именице изведене наставком *-ана*;

β) оне именице изведене наставком *-ија* које су или преузете непосредно из грчког или нису ни грчког ни романског порекла;

γ) именице изведене наставком *-арија*;

δ) оне именице изведене наставком *-ов* које нису преузете непосредно из мађарског;

ε) именице изведене наставком *-исји(а)*.

б) Неуједначен акценат имају:

α) именице изведене наставком *-чија/-ија*;

β) именице изведене наставком *-лија*;

γ) именице изведене наставком *-лук*;

δ) оне именице изведене наставком *-ија* које су преузете из романског;

ε) оне именице изведене наставком *-ов* које су преузете непосредно из мађарског.

3) Ако се узме у обзир порекло наставака, може се рећи ово:

а) од речи изведених наставцима османско-турског порекла више их је с неуједначеним (*-ија*/*-ија*, *-ија*, *-лук*) него с уједначеним акцентом (*-ана*);

б) од речи изведених наставцима грчкога порекла више их је с уједначеним (*-ија* — кад су или непосредно преузете из грчког или кад нису ни грчког ни романског порекла, *-(у)саи*) него с неуједначеним (*-ија* — кад су преузете из романског) акцентом;

в) од речи изведених осталим наставцима више их је с уједначеним (*-арија*, *-ов* — кад нису преузети непосредно из мађарског, *-истиа*, *-ираи*) него с неуједначеним (*-ов* — кад су преузете непосредно из мађарског) акцентом.

4) Порекло је непосредно релевантно за уједначеност акцента само у два случаја:

а) именице изведене наставком *-ија* имају уједначен акцент: α) кад су преузете непосредно из грчког; β) кад не потичу ни из грчког ни из романског; међутим, кад су преузете непосредно из романског, немају уједначен акцент;

б) именице изведене наставком *-ов* кад нису преузете непосредно из мађарског имају уједначен акцент; кад су преузете непосредно из мађарског — немају уједначен акцент.

Берислав М. Николић